ne strane nastojale kontrolirati učinak loših vijesti kod kuće putem cenzure te unijeti strah i očaj među civile neprijateljskih zemalja propagandom ili, izravnije, prekidom opskrbe hranom i primjenom strategije zračnoga bombardiranja. Konačni cilj bio je podići moral kod kuće, odnosno slomiti volju civila u neprijateljskim zemljama te na taj način ubrzati kapitulaciju suparnika. Iako se znanstvena literatura sve češće bavi posrednim, psihološkim učincima rata na vojne i civilne osobe, autor zaključuje da je riječ o delikatnim, ako ne i kontroverznim temama s obzirom na to da se takve studije temelje na subjektivnim i teško mjerljivim doživljajima pojedinca. Preostalih stotinjak stranica knjige čine zaključak (str. 392–405), zahvale (str. 405–406), bilješke (str. 407–446), bibliografija (str. 447–503) te indeks (str. 505–510).

Autor u deset poglavlja neujednačenoga opsega donosi pregled različitih uzroka ozljeda ili smrti civilnoga stanovništva tijekom dva svjetska rata. U smislu proučavanih prostora, valja naglasiti da se radi o globalnoj, a ne europocentričnoj studiji, jer Ó Gráda u analizu uključuje i područja jugoistočne Azije, Dalekoga istoka te Afrike. Unatoč naslovu knjige, djelo nije vremenski ograničeno isključivo na period dvaju svjetskih ratova. Pojedina poglavlja donose analize koje uključuju i međuratne civilne žrtve, poput etiopskih civila stradalih u ratu s Italijom 1935., ili mjere učinak ratnih zbivanja na psihičko zdravlje civila desetljećima po samom završetku rata. Svakako valja pohvaliti autorov oprezan pristup s obzirom na to da samosvjesno propitkuje održivost studije uslijed temeljnih metodoloških problema kad je u pitanju definicija civila u kontekstu totalnoga rata ili definicija genocida. Autor također zazire od kvalitativnih i kvantitativnih analiza ondje gdje sačuvani izvori to ne dopuštaju, a zaključke i broj civilnih žrtava iznesen u dosad objavljenoj literaturi uzima s oprezom s obzirom na fragmentarno sačuvane izvore koji bi pomogli rasvijetliti čitavu situaciju. Zaključno, monografija Cormaca Ó Gráde opsežna je i sveobuhvatna analiza svih, ili gotovo svih, načina na koje su civili patili. No, ponajviše ih se dotiče površno. U tom smislu knjiga može poslužiti kao priručnik ili uvod u temu, no za dublje razumijevanje problematike zainteresirani čitatelj trebao bi se posavjetovati i sa studijama slučajeva iz nacionalnih i lokalnih historiografija koje, među ostalim izvorima, citira i sam autor.

Tizian Raspor

Nikola Perković, *Gospodarske prilike Karlovca i okolice u vrijeme uvođenja socijalističkog sustava (1945. – 1950.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Alfa, 2025.), 297 str.

Godine 2025. u izdanju Hrvatskog instituta za povijest i izdavačke kuće Alfa objavljena je monografija povjesničara Nikole Perkovića *Gospodarske prilike Karlovca i okolice u vrijeme uvođenja socijalističkog sustava (1945. – 1950.)*. Ovo je autorova prva samostalna znanstvena monografija, proizašla iz disertacije „Gospodarske

prilike Karlovca i okolice u vrijeme uvođenja socijalističkog sustava (1945. – 1950.)", obranjene 2023. na Odjelu za povijest Hrvatskoga katoličkog sveučilišta. Autor je do sada objavio nekoliko znanstvenih i stručnih radova iz područja gospodarske povijesti Karlovca i Karlovačke županije, a monografija je vrhunac njegova dosadašnjeg rada u kojoj na temelju neobjavljene arhivske građe rekonstruira složeni i višeslojni proces tranzicije s ratom razorenog gradskog gospodarstva u okvirima novoga socijalističkog ekonomskog poretka.

Osnovna vrijednost Perkovićeve studije leži u njezinom mikro-povijesnom i institucionalnom pristupu. Autor ne nudi samo opću priču o nacionalizaciji ili planskoj privredi u FNRJ, već pedantno prati kako su se makro-politički i zakonski okviri implementirali u svakodnevni rad jedne specifične sredine – grada s izrazitom industrijskom tradicijom, ali i teško razorenog u ratu. Kroz kronološki prikaz od 1945. do 1950. godine, Perković analizira proces od početne, revolucionarne faze konfiskacije kapitala, preko faze konsolidacije i centraliziranog planskog upravljanja, sve do paradoksalno decentralizirajućeg momenta uvođenja radničkog samoupravljanja 1950. godine. Time knjiga znatno nadilazi lokalni značaj, nudeći model za razumijevanje mehanizama i faza izgradnje socijalističkog gospodarstva na nivou pojedinačnih gradova i poduzeća.

Valja izdvojiti izvornu građu na kojoj je monografija temeljena. Perković je svoj rad u najvećoj mjeri utemeljio na do sada nedovoljno korištenim arhivskim fondovima Državnog arhiva u Karlovcu i Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, čime je dao presudan doprinos. Kao glavni izvor koristio je građu pohranjenu u Državnom arhivu u Karlovcu, posebice fondove Narodni odbor grada Karlovca, Gradski komitet Komunističke partije Hrvatske – Karlovac i Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske – Karlovac. Od objavljenih izvora autor se služi službenim dokumentima – zakonima, uredbama i pravilnicima koje je donosila središnja vlast, službenim glasilima, statističkim publikacijama, te periodičnim publikacijama (*Narodni list*, *Naše novine*, *Novi život*, *Vjesnik*, *Zadrugar*). Ovako širok i temeljit pristup omogućio mu je da rekonstruira ne samo formalno-pravni tijek događaja, već i konkretne ekonomske izazove, unutarnje rasprave u organima vlasti i probleme u provedbi planova, nudeći tako „pogled iznutra" u proces transformacije.

Publikacija je tematski i kronološki podijeljena u sedam glavnih poglavlja: 1. „Uvod", 2. „Gospodarsko-političke prilike u DFJ/FNRJ neposredno nakon Drugoga svjetskog rata (1945.)", 3. „Reorganizacija i učvršćivanje komunističke vlasti u Karlovcu (1946.)", 4. „Petogodišnji plan razvoja privrede FNRJ i njegov utjecaj na gospodarske prilike u Karlovcu (1947.)", 5. „Gospodarski razvoj Karlovca u drugoj godini prvoga petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede FNRJ (1948.)", 6. „Investicijska izgradnja u Karlovcu i počeci rada seljačkih radnih zadruga (1949.)", 7. „Karlovačko gospodarstvo u svjetlu uvođenja radničkog samoupravljanja (1950.)". Knjigu finaliziraju „Zaključak", te opsežni popisi „Izvora i literature", popis kratica, sažetak na engleskome jeziku, kazalo imena i bilješka o autoru, a ujedno je obogaćena sa 107 grafikona i 6 tablica.

Uvodnim poglavljem autor kratko uvodi čitatelja u povijest Karlovca od utemeljenja 1579. do istraživanog razdoblja, opisuje društvenu i političku promjenu koja je

nastupila nakon 1945. godine, te iznosi statističke podatke o Karlovcu iz komunističkog razdoblja.

Prvo značajno poglavlje, „Gospodarsko-političke prilike u DFJ/FNRJ neposredno nakon Drugoga svjetskog rata (1945.)" (str. 17–85), autor započinje pregledom općeg stanja u zemlji, da bi se zatim usredotočio na Karlovac. Detaljno opisuje velika ratna razaranja grada i napore njegove obnove i organizacije, što je bio preduvjet za bilo kakav gospodarski život. Perković zatim prelazi na srž ovog razdoblja – proces sustavne konfiskacije privatnog vlasništva. Najprije opisuje programsku koncepciju Komunističke partije Jugoslavije i zakonodavni okvir podržavljenja privatnog vlasništva, a potom kreće na studije slučaja za nekoliko važnih industrijskih grana. Autor pojedinačno analizira konfiskaciju karlovačke tekstilne industrije (str. 36–52), karlovačke kožne industrije (str. 52–63), ciglane na Ilovcu (str. 63–66) i Tvornice parketa i pilane d.d. Karlovac (str. 66–85). Za svako poduzeće prati pravni temelj konfiskacije (nerijetko uz optužbe za kolaboraciju), mehanizam preuzimanja, inventuru preostale imovine i prve korake u pokretanju proizvodnje pod novim, državnim upravljačkim strukturama. Ovaj pristup omogućuje uvid u to kako je opća politika „kažnjavanja neprijatelja naroda" i stvaranja državnog sektora služila i kao alat za brzo preuzimanje ključne industrijske infrastrukture u gradu. Perković naglašava kako je „najčešći razlog na temelju kojeg su komunističke vlasti provodile zapljenu bila (je) sumnja u poslovnu suradnju karlovačkih poduzeća s političkim vlastima i vojskom NDH" (str. 263).

Druga faza, opisana u trećem poglavlju „Reorganizacija i učvršćivanje komunističke vlasti u Karlovcu (1946.)" (str. 86–100), opisuje institucionalno učvršćivanje novoga komunističkog poretka nakon izglasavanja prvog poslijeratnog Ustava početkom 1946. godine. Naglasak je na radu i organizaciji Gradskog narodnog odbora (GNO), distribuciji i redistribuciji financijskih sredstava te rješavanju gospodarskih problema. Autor prati stvaranje Gradskog nabavnog poduzeća (GRANAP) u ožujku 1946., kao ključnog alata za centraliziranu distribuciju roba i sirovina (str. 88–89). Zatim analizira rasprave o proračunu, koje otkrivaju tešku financijsku situaciju i ovisnost o središnjim transferima, time generirajući „veliku političku moć" u rukama narodnih odbora koja im je dodijeljena Općim zakonom o Narodnim odborima. Autor apostrofira, kako je zadaća političkih tijela bila „usmjeravati i organizirati sposobnosti i znanja stanovništva te izraditi planove koji trebaju pridonijeti gospodarskom razvoju na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini" (str. 89–91). Perković posebnu pažnju posvećuje procesu usklađivanja karlovačkih poduzeća s Osnovnim zakonom o državnim privrednim poduzećima iz kolovoza 1946. godine (str. 91–94) koji je formalizirao sustav planskog upravljanja, zahtijevao reorganizaciju unutarnje strukture poduzeća te uvođenje preciznog poslovnog upravljanja i planova. Autor na temelju izvješća Gradskog narodnog odbora pokazuje kako su se ovi zahvati sporo provodili u praksi, suočeni s nedostatkom stručnog kadra i inercijom starih poslovnih praksi. Na temelju izvještaja o radu GNO-a Karlovac, autor zaključuje kao su „organiziran rad poduzeća i počeci zadrugarstva na području Karlovca omogućili (su) partijskim i političkim vlastima veći prihod nego što je bio predviđen proračunom" (str. 95).

Uvođenje Petogodišnjeg plana razvoja privrede FNRJ (1947-1951) predstavlja prekretnicu, a njemu je posvećeno četvrto poglavlje, „Petogodišnji plan razvoja privrede

FNRJ i njegov utjecaj na gospodarske prilike u Karlovcu (1947.)" (str. 101–135). Perković prvo prikazuje kako su nacionalni ciljevi plana (industrijalizacija, elektrifikacija) bili pretočeni u specifične zadatke za Karlovac (Osnovni zadaci Petogodišnjeg plana GNO-a Karlovac). Zatim se usredotočuje na dva ključna segmenta: zadrugarstvo i stvaranje centraliziranih upravljačkih struktura. Opisuje osnivanje i rad seljačkih radnih zadruga na području Karlovca i njegove okolice, proces ujedinjavanja zadruga (str. 126–135), ali i probleme s nedovoljnom mehanizacijom, nedostatkom obradivih površina, „špekulantstvom i profiterstvom" i otporom seljaka prema zadrugama (str. 114–118). Paralelno, analizira stvaranje specijaliziranih direkcija – Direkcija za komunalna poduzeća te Direkcija za obrtna i industrijska poduzeća (str. 119–125). Ove direkcije trebale su profesionalizirati upravljanje gradskim poduzećima te pojednostaviti upravljanje lokalnom ekonomijom.

Peto poglavlje, „Gospodarski razvoj Karlovca u drugoj godini prvoga Petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede FNRJ (1948.)" (str. 136–202), najopsežnije je u knjizi i otkriva kompleksnost planskog upravljanja. Autor daje detaljan pregled rada pojedinih upravljačkih tijela: Direkcije gradskih privrednih poduzeća, Gradskog nabavnog poduzeća, Gradskog građevnog poduzeća (str. 143–154). Posebno je zanimljiv opis osnivanja i rada Poljoprivrednog imanja GNO-a Karlovac, pokušaja da se stvori modelsko lokalno poljoprivredno gospodarstvo (str. 153–154). Perković također opisuje vanjsko-politički događaj koji je imao duboke unutarnje posljedice – sukob s Informbiroom 1948. godine (str. 167–170). Pokazuje kako je ovaj sukob ubrzao određene procese, poput intenzivnije aktivizacije radne snage (uključivanje žena i posebice mladih u proizvodnju) kako bi se nadoknadile poteškoće u opskrbi (str. 161–167) te potaknulo daljnju reorganizaciju lokalne vlasti (str. 181–186). Aktivizacija radne snage temeljila se na mehanizmima prisile i kazni te „dobrovoljnom radu". Poglavlje završava opisom likvidacije manjih „pripomoćnih" i štedno-kreditnih zadruga i njihovog okrupnjavanja, što ukazuje na povećani pritisak za efikasnošću i kontrolom (str. 191–202). Autor zaključuje kako je prvi Petogodišnji plan bio platforma kojom je trebalo biti neutralizirano seljaštvo koje je KPJ smatrala „osnovicom za restauraciju kapitalističkog sustava". Usvajanje toga plana predstavljalo je završnu fazu uspostave planske ekonomije (str. 264).

Šesto poglavlje, „Investicijska izgradnja u Karlovcu i počeci rada seljačkih radnih zadruga (1949.)" (str. 203–235), prati proces u kojem se, unatoč rastućim vanjskim i unutarnjim poteškoćama, nastavlja s ambicioznim investicijama. Perković detaljno analizira provedbu polugodišnjeg gradskog plana razvoja ekonomije (str. 216–223), koji otkriva sve veći jaz između planskih ciljeva i stvarnih rezultata. Najznačajniji segment ovog poglavlja je analiza okrupnjavanja i osnivanja novih Seljačkih radnih zadruga (SRZ) na području kotara Karlovac te proces „socijalističke rekonstrukcije sela", politike temeljene na Osnovnom zakonu o zemljoradničkim zadrugama iz travnja 1949. godine (str. 224–230). Autor pokazuje kako je politika forsirane kolektivizacije, inspirirana sovjetskim modelom nakon raskida s Informbiroom, došla do izražaja na lokalnom terenu, suočavajući se s brojnim praktičnim i društvenim izazovima. Prema autoru, najveći „problem predstavljala je isključenost seljačkog stanovništva u donošenju odluka te nemogućnost njihova utjecaja na formiranje cijena poljoprivrednih proizvoda i kontingenta otkupnih viškova" (str. 266).

Sedmo, završno poglavlje knjige, „Karlovačko gospodarstvo u svjetlu uvođenja radničkog samoupravljanja (1950.)" (str. 236–261), opisuje novu turbulentnu promjenu društveno-gospodarskog koncepta. U lipnju 1950. usvojen je Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, poznat kao Zakon o radničkom samoupravljanju. Ovim se zakonom FNRJ, barem deklarativno, odmaknula od plansko-centraliziranog gospodarstva sovjetskog tipa i uvela koncept koji je trebao „biti ‚jedna od prijelaznih faza' u procesu postupnog ‚odumiranja države' i podruštvljenja državnih funkcija" (str. 267). Perković prati primjenu ovoga zakona u kotaru Karlovac te pokazuje kako je uvođenje samoupravljanja bilo popraćeno kontinuitetom starih problema: nestašicama sirovina, fluktuacijom radne snage i teškoćama u ispunjavanju proizvodnih planova (str. 246–250). Autor analizira proces osnivanja i često prestanka rada pojedinih gradskih poduzeća, što ukazuje na dinamičnu i često neuspješnu adaptaciju (str. 245). Posebno je važan dio u kojem Perković razmatra kako su se nove samoupravne strukture nosile s dotadašnjim mehanizmima planske privrede, poput robno-novčanih odnosa i investicijskih programa (str. 257–261). Autor ističe kako je „cilj sustava radničkog samoupravljanja bilo (je) veće sudjelovanje stanovništva u političkom odlučivanju", no, kako su ti „ciljevi, uglavnom, ostajali na deklarativnoj razini, bez pravog učinka u praktičnom smislu. Štoviše, u narednim razdobljima povećano je ‚odnarođivanje' predstavnika lokalnih vlasti od radnog naroda" (str. 267).

Prikazana monografija Nikole Perkovića predstavlja iznimno vrijedan i temeljit doprinos ne samo lokalnoj povijesti Karlovca, već i širim proučavanjima formiranja socijalističkog gospodarskog sustava u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Njezina je glavna snaga u mikro-povijesnoj preciznosti i institucionalnoj fokusiranosti, gdje autor ne zastupa velike teze, već kroz marljivu rekonstrukciju iz arhivskih dokumenata otkriva proces tranzicije: od revolucionarnog nasilja preko birokratske centralizacije do eksperimentalne decentralizacije. Time nudi sliku koja nadilazi jednostavne narative o „preuzimanju vlasti" ili „jedinstvenom jugoslavenskom putu", pokazujući koliko je proces bio složen i kontradiktoran u praksi.

U kontekstu suvremene historiografije, Perkovićev rad izvrsno se uklapa u trend revalorizacije ekonomske i socijalne povijesti komunizma, koji prevladava jednostranu političku naraciju. On nadopunjuje opće studije o razvoju FNRJ preciznom studijom slučaja. Ova monografija otvara brojna pitanja za daljnja istraživanja, pozivajući na komparativne studije s drugim industrijskim centrima u Hrvatskoj (Rijeka, Zagreb, Sisak) kako bi se uočile sličnosti i razlike u provedbi istih procesa. Također, ona postavlja temelj za buduća istraživanja društvenih posljedica ove ekonomske revolucije na karlovačkom području – transformacije radničke klase, promjena u urbanom pejzažu i trajnog utjecaja na industrijsku kulturu grada. Time knjiga *Gospodarske prilike Karlovca i okolice u vrijeme uvođenja socijalističkog sustava (1945. – 1950.)* postaje nezaobilazna referentna točka za sve koji će se u budućnosti baviti ekonomskom povijesti Karlovca.

Lidija Bencetić